
Brunski, Jan Jacek – Maur, Eduard – Pułaski, Michal – Valenta, Jaroslav (eds.): Mezi dvěma transformacemi. Československo a Polsko v letech 1947 (1948)–1989.

Zdeněk R. Nešpor

Československo a Polsko sdílely ve druhé polovině 20. století (jakož i kdykoli dříve) řadu společných osudů, často ovšem způsobených vnějšími příčinami, tedy přinášením k sovětskému bloku. Vnitřní situace obou zemí byla naopak v mnohém zcela odlišná, počínaje příležitostnými "nákupními raziemi" obou národů do pohraničních oblastí toho druhého, kde právě bylo lze koupit nedostatkové zboží, až po odlišný postoj vládnoucích elit ke vzdělávání a vědecké diskusi. K naší smůle to bylo v tomto druhém případě většinou spíše Polsko, které mělo co nabídnout, od svých úzkých kontaktů s moderní francouzskou historiografií až po známé studie z fenomenologie náboženství. Situace po roce 1989 pak obě země opět jakoby spojovala, naší společnou socioekonomickou transformací, a přece zase rozdělovala, neboť odborná veřejnost téměř bezvýhradně obrátila svůj zrak k Západu, aniž by se zajímala o to dobré, co bylo vytvořeno v těsném sousedství. Opět je přitom tento nezájem, naneštěstí, patrnější na české straně hranic, neboť Evropa pro nás jakoby "končila" nejen za Břeclaví, ale také na těšinském hraničním mostě. Neuvědomujeme si přitom, že tímto exklusivismem, patrným bohužel i mezi odborníky, ochuzujeme především sami sebe a v důsledku nezbytně prohráváme v konkurenci právě s oním Západem, který se tak horlivě snažíme dohánět či napodobovat.

Polsko, v mnoha vědeckých (a především společensko-vědních) oblastech podstatně vyspělejší, než bylo socialistické Československo, a jehož věda se po pádu železné opony dále slibně rozvíjí, pro nás naneštěstí přestalo být studnicí poznání, aby zůstalo toliko místem levných nákupů. Vzhledem k této tristní skutečnosti lze jistě uvítat rozsáhlý plán Stálé společné česko-polské komise humanitních věd, která v součinnosti s oběma resortními ministerstvy v letech 1999-2001 uspořádala tři mezinárodní vědecké konference, mapující společné znaky i rozdíly českého a polského vývoje od roku 1944 do současnosti. Ještě záslužnější pak je skutečnost, že péči této komise spatřil světlo světa první konferenční sborník, zabývající se obdobím vlády komunistického režimu v obou zemích a tím výrazně přispívající nejen k hlubšímu vzájemnému poznání, nýbrž i k širšímu odbornému rozhledu a k podstatným teoretickým a metodickým posunům v myšlení badatelské veřejnosti obou zemí. Jakkoli přitom mám za to, že vůči přítomnému sborníku nelze přistupovat bez výhrad, právě tento jeho přínos důžno považovat za zcela zásadní. Méně lichotivá je však již skutečnost, že sborník nadmíru jasně ukazuje stávající podstatné zaostávání značné části české odborné veřejnosti za našimi polskými kolegy. Měl by proto být především mementem tohoto stavu a zároveň významnou pobídkou k dalšímu rozvoji našich humanitních a společenských věd, neboť právě v této oblasti může další spolupráce s našimi severovýchodními sousedy přinést řadu významných zlepšení. Je přitom velmi slibné, že právě to bylo cílem organizátorů zmiňovaných konferencí a vydavatelů sborníku.

Věnujme však pozornost samotné recenzované publikaci, editory rozdělené do dvou částí; první část obsahuje šest příspěvků českých historiků, vydávaných v polštině (s. 9-118), zatímco druhá sedm česky psaných příspěvků polských autorů (s. 119-232). Samo toto rozdělení přitom nelze považovat za zcela šťastné, důležitější však je především obsah. Češí i polští autoři se pokusili o jakési globální postižení sledovaného období ve svých zemích, přičemž pole svého zájmu si rozdělili v podstatě podle oborů, v nichž pracují - na dějiny hospodářské (V. Průcha), literární a kulturní (P. Janoušek; S. Bednarek), politické (J. Kocian, J. Pernes; J. Holzer, J. Eisler, T. Marczak), respektive politicko-právní (J. Rychlík) či sociopolitické (J. Wrona) a náboženské (J. Šebek; J. Žarin). A právě zde je třeba zdůraznit podstatný rozdíl mezi českou a polskou reprezentací. Neboť zatímco čeští autoři se věnovali například především institucionálním politickým dějinám (s čestnou výjimkou J. Rychlíka, jenž při diskusi o genezi a formě federativního československého uspořádání na s. 91-106 věnoval značnou pozornost také sociální realitě, tedy "fasádnosti" a vnitřní prázdnotě této instituce v normalizačním období; Rychlík byl také jedním mála českých autorů, který své pojednání opřel o skutečný archivní pramen výzkum, nikoli pouze o převyprávění dávno známých skutečností), jejich polští kolegové "šli na politiku" docela jiným, po mém soudu mnohem modernějším způsobem. J. Holzer zvolil pohled - řekněme - strukturalistický, popsal ústřední sociopolitické mocenské tendence v jednotlivých obdobích komunistické vlády v Polsku, aby období komunistické vlády rozdělil do čtyř distinktivních etap - stalinistické (1948-56), autonomního komunismu (1956-70), pragmatického komunismu (1970-80) a pozdní krize komunistického režimu (1980-89) (s. 119-131). J. Eisler (s. 133-158) naproti tomu zkoumal fenomén "krize" vládnoucího režimu, přičemž se - stejně jako český autor J. Pernes (s. 83, resp. 134) - "odrazil" od přístupné slovníkové definice tohoto pojmu, nezůstal však u ní, nýbrž se jejím prostřednictvím propracoval k "historicko-lingvistické" (ve smyslu tzv. lingvistického obratu moderního dějepisce) analýze předmětných událostí. Neotřelý úhel pohledu mu přitom dovolil analyzovat zdanlivě disparátní fenomény jednotlivých "měsíčních událostí" (je obecně známou skutečností, že polské krize bývají označovány názvy měsíců, kdy k nim došlo; autor na to upozorňuje na s. 135) ze strukturního a funkcionálního úhlu pohledu, upozornit na jejich společné jmenovatele a v

neposlední řadě na komparačně významnou skutečnost, že totiž "periodické výbuchy sociální nespokojenosti, nabírající někdy násilnou podobu, byly polskou zvláštností" (s. 158). Ještě netypičtěji - alespoň pro českého čtenáře, který s historiografií naneštěstí obvykle nespojuje sociologické analýzy a pokud, tedy kvantitativní - k "politickým dějinám" přistoupil J. Wrona. Lubliňský historik, vědomě navazující na dílo i u nás známého A. Packowského, se totiž zaměřil na otázky rekrutace a fungování mocenských elit komunistického režimu i elit jemu protivných (s. 159-171). Zdařile se mu tím podařilo propojit klasické politické dějiny se sociologií politiky a vládnutí, i pro historickou analýzu otevřít otázky dosud spojované převážně se současností nebo jen s nejnovějšími dějinami (cf. např. s. 160). Wrona přitom zdůraznil postupnou proměnu způsobu vzniku vládnoucí špičky společnosti, kdy v padesátých letech nahradily skutečné vedoucí představitelé PLR, doposavad vycházející z řad lidí "formovaných Kominternou," osobnosti vyhovující modelu "stranického odborníka," aby i oni, na samém sklonku režimu, alespoň částečně uvolnili místo "loajálním expertům." Autor tak z jiného úhlu pohledu a naprosto nezávisle došel k týmž závěrům, jaké před nedávnem publikoval politolog M. A. Orenstein (Out of the Red. Building Capitalism and Democracy in Postcommunist Europe. Ann Arbor 2001: University of Michigan Press, s. 25 nn.) a stejně úspěšný byl i při své analýze sociální funkce intelektuální a kulturní elity uvnitř opozice. Referáty českých historiků na daná témata bohužel naopak vyzněly dosti staticky; ani J. Kocian, dlouze popisující politický systém socialistického Československa (s. 43-81), režimním krizím se věnující J. Pernes (s. 83-90), ani ekonomický historik V. Průcha (s. 9-29) v nich nadto nepřinesli žádné významnější nové poznatky.

Abych však nezůstal zaměřen pouze na politickou historii, téma sice důležité, nicméně v rámci moderního dějepisu rozhodně nikoli jediné, se stejným protikladem studií polských a českých historiků se setkáváme například i v případě literární/kulturní historie. Pražský literární historik P. Janoušek se ve svém příspěvku zaměřil především na počátky komunistického období, v kulturní oblasti těžce poznamenané tuhým stalinismem, s nímž "zhřešili" prakticky všichni tehdy publikující, aniž se později s tímto poklesem dokázali veřejně vyrovnat (s. 31-42). To je jistě pravda, nicméně pravda dávno již známá (navíc rozhodně neplatí, jak Janoušek tvrdí na s. 40, že bychom dnes neměli k dispozici značné množství autobiografií věnovaných tomuto tématu, jakkoli jejich výpovědní hodnotu zajisté nelze přeceňovat). Naproti tomu jeho polský protějšek S. Bednarek, který se nadto neomezil toliko na pole literární, nýbrž na kulturu jako celek, nejen že postihl celé sledované období, nýbrž velmi výstižným způsobem charakterizoval postupné proměny mocenského ovlivňování umělecké tvorby a zároveň i různé cesty její postupné polooficiální i vyloženě nelegální emancipace (s. 183-198). Za Bednarekovu největší zásluhu však lze považovat jeho podstatný přechod k antropologii, neboť si uvědomil, že kultura by neměla být pojmána toliko ve smyslu umělecké tvořivosti, nýbrž také jako symbolické universum, generující sociální a kulturní hodnoty v nejširším smyslu (s. 195; tento historicko/sociálně-antropologický pohled na kulturu se přitom samozřejmě může opřít o dílo M. Webera). Uplatnění axiologického hlediska dovedlo Bednareka například k výstižné charakteristice "války o symboly" mezi komunistickým režimem a jeho (zčásti tichými) odpůrci, ale stejně i k obecnějším úvahám o "axiologické erozi" reálně-socialistické společnosti (obojí s. 197). K analýzám jež dosud v českém prostředí citelně postrádáme. Vlastně jedinou oblastí, kdy český autor bezvýhradně překonal svůj protějšek, tak po mém soudu zůstávají náboženské dějiny. Mladý pražský badatel P. Šebek ve svém příspěvku rozebral situaci českých katolíků (s. 107-118), aniž přitom upadl do zřetelně konfesionálně podmíněných postojů svého polského kolegy J. Žarina, nenáležitě znevažujících například známou polskou religionistickou školu (s. 216). Škoda jen, že Šebek věnoval až příliš pozornosti vývoji oficiálních institucí a nezaměřil se blíže na otázky neinstitucionální zbožnosti (jak to i na českém materiálu již před časem udělal např. G. Kepel: Boží pomsta. Křesťané, židé a muslimové znovu dobývají svět. Brno 1996: Atlantis, s. 80-88), potažmo i nejružnějších forem privatizované religiozity (cf. D. Lužný: Náboženství a moderní společnost. Sociologické teorie modernizace a sekularizace. Brno 1999: MU, s. 72-90; konkrétně např. Z. R. Nešpor: "Česká folkové hudba 60. - 80. let 20. století v pohledu sociologie náboženství." Sociologický časopis/ Czech Sociological Review 39, 2003, 1, s. 79-97). Za nepřilíží šťastnou považuji i jednostrannou Šebkovu orientaci na katolickou církev, jakkoli největší náboženskou skupinu v Československu a konečně i v ČR, neboť například komparace postojů jednotlivých komunistických států ke katolíkům a k protestantům, stejně jako k řeckým katolíkům (mimočodem: z hlediska katolického kanonického práva jsou samozřejmě katolické církve východního obřadu společenstvími uvnitř obecní církve, tedy není důvodu je z výkladu o československém katolicismu vylučovat, právě naopak) by zajisté přinesla významné badatelské výsledky. Stejně tak je škoda, že Šebek vedle ekumenických diskusí 60. let (s. 113) nezmiňoval dobově velmi ozvučné - a to i na mezinárodním poli, vzpomeňme německých překladů Machovcova Ježíše pro moderního člověka a konec konců i Kalivodovy Husitské ideologie - diskuse mezi křesťanskými teology a některými reformními komunisty (V. Gardavský, M. Machovec), které posléze významně přispěly ke sblížení obou skupin uvnitř disentu.

Posledně zmiňované výhrady - které zajisté nesmí být chápány jako kritika Šebkovy práce, nýbrž jako jisté podněty pro další studium této tak dlouho zanedbávané oblasti historického a sociologického bádání - mě však dovádějí k celkovému zamyšlení nad recenzovaným sborníkem. Jeho základním nedostatkem, patrným více na straně českých autorů, totiž je neschopnost komparativního přístupu, ač právě ten byl vydavateli proponován. Jednotlivé dílčí studie tak popisují českou či polskou minulost, jejich autoři se však většinou nedovedou odpoutat od konkrétní studované problematiky a pojmout jí v širším mezinárodním kontextu. Tato komparace je ponechána až čtenáři v naději, že jí bude s to učinit - proč by ale měl, nebyli-li toho schopni samotní autoři? Navíc by nemělo jít pouze o srovnání česko-polské, nýbrž i dalších zemí někdejšího východního bloku (typicky např. Maďarska) a v některých případech (kulturní dějiny jsou zde příkladem par excellence) dokonce celoevropské nebo celosvětové. Právě z tohoto důvodu považují za bezúčelné i bilingvní vydání recenzované publikace, neboť zatímco vzdělaný čtenář by rozuměl textu, ať už by byl psán tím či oním jazykem, čtenář průměrný - pokud se mu sborník dostane do rukou - prostě jinojazyčné texty přeskochí,

aniž by pak k nějakému srovnávání mohlo dojít. Smysluplností této intelektuální "libůstky" si nejsem jist ani z toho důvodu, že žádný z překladů není autorským, což v některých případech vyvolává pochybnosti stran srozumitelnosti textu (nevidím například důvod hovořit o epoše gen. Jaruzelského jako o "válečném stavu", když v češtině existuje termín "výjimečný stav" apod.). Konečně ve sborníku se uplatnila mezi historiky jistě pochopitelná, nicméně nenáležitá tendence upřednostňovat výklad o počátcích českého a polského komunistického režimu před jeho dalším vývojem. Ono nešťastné implicitní přesvědčení, slovy M. Blocha, že "jsou počátky začátek, který vysvětluje. Či hůře, který stačí k vysvětlení" (Cahiers du CeFRoS 8, 1995, s. 128). Ačkoli chápu důvody, které k tomuto způsobu zpracování vedly, počínaje důvody teoreticko-metodologickými (v českém prostředí na ně upozornil např. Z. Beneš: "Dějiny a přítomnost: Zamyšlení nad povahou soudobých dějin." Soudobé dějiny 6, 1999, 1: 45-54), nutno přiznat, že jeho výsledkem je nedostatečné naplnění proponovaného plánu a samozřejmě nižší celkový badatelský přínos. Stejně jako neřešení řady důležitých otázek teorie historické práce a jejího vztahu k příbuzným disciplínám, jež se s nebývalou razancí projevují (či spíše: měly by se projevat) právě při diskusích nad nejnovějšími dějinami.

Uvedenými svými výhradami přitom nijak nechci snižovat význam recenzovaného sborníku, který jsem naznačil v úvodu. Právě naopak. Měli bychom si však uvědomit, že představuje zatím jen první krok na cestě, jíž by se měla české historiografie a další humanitní a společensko-vědní disciplíny ubírat, budou-li chtít dosíci v silné mezinárodní konkurenci toho postavení, které kdysi zastávaly. Sborník Mezi dvěma transformacemi otevírá cestu nepochybně vysoce potřebné mezinárodní a transdisciplinární spolupráci, avšak to rozhodně nestačí - jak se tato spolupráce bude dále vyvíjet, to ukáže teprve čas.

Zdeněk R. Nešpor